

วัฒนธรรมข้าว : กระบวนการผลิตและการบริโภคตามวิถีพุทธ

Rice Culture : The Production and Consumption Process According to Buddhism

นางศิริพรรณ สุทธินนท์

Siripun Sutthinon

หลักสูตรพุทธศาสนดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Doctor of Philosophy Program in Buddhist Studies

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

บทคัดย่อ

งานวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมข้าวในทางพระพุทธศาสนาและสังคมไทย (๒) เพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม วิธีการดำเนินการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาวิเคราะห์และเรียบเรียงเป็นพรรณนาโวหาร

ผลการศึกษาผู้วิจัยพบว่า วัฒนธรรมข้าวในทางพระพุทธศาสนาและสังคมไทยมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทยมาตั้งแต่โบราณกาล การปลูกข้าวเป็นวิถีการดำรงชีพตลอดมาจนถึงปัจจุบัน มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว เพราะคนไทยเชื่อว่าข้าวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีจิตวิญญาณ ดังนั้น พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวมักจะมีลักษณะร่วมกันระหว่างความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมจากบรรพบุรุษ ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยจะมีวัฒนธรรมข้าว มีพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไปบ้างแล้วแต่ความเชื่อและความเหมาะสมของสภาพความเป็นอยู่ แต่จะมีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน คือ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว เพื่อต้องการให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ รอดพ้นจากอันตรายต่างๆ จนถึงการใช้เก็บเกี่ยว เพื่อต้องการให้ได้ผลผลิตที่ดีนั่นเอง

คำสำคัญ : วัฒนธรรมข้าว, การผลิต, การบริโภคตามวิถีพุทธ, สังคมไทย

Abstract

There are three objectives for this thesis: (1) to study rice culture in Buddhism and in Thai society; (2) to analyse rice culture in accordance with Buddhist lifestyle in Thai society; (3) to study and analyse rice culture in accordance with economic and social evolution. The method of this research is documentary based. The matter of the research was studied, analysed, and composed into descriptive phrases.

As the result of the studies, the researcher found that rice culture in Buddhism and in Thai society is related to Buddhist lifestyle in Thai society since the ancient time. Rice cultivation is essential as it has been a path to sustain life until the present days. There are various rice-related rituals since Thai people believe that they owe to the rice and that the rice has soul. Therefore, these rice-related rituals often are a mixture of religion beliefs and ancient beliefs from their ancestors. Although these practices may differ depending on regional beliefs and regional living situation, they all do have common objectives which are to bring good fortune to themselves and to their families and to have fertile crops and safety from any harm until the harvest; in another word, to have good produces.

Keyword : Rice culture, Production, Consumption according to Buddhist lifestyle, Thai society

บทนำ

ข้าวเป็นพืชอาหารหลักที่สำคัญของคนไทย รวมทั้งเป็นสินค้าเกษตรที่ส่งออกของประเทศ เป็นพืชดั้งเดิมที่ปลูกกันมานานหลายศตวรรษผูกพันกันมานานกับวิถีชีวิตไทย มีส่วนสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะชาวเอเชียอาคเนย์ บริโภคข้าวเป็นอาหารหลักมานานจนกลายเป็นบ่อเกิดลักษณะต่างๆทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง นอกจากจะขึ้นอยู่กับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว ย่อมต้องขึ้นอยู่กับลักษณะการประกอบอาชีพหลักของกลุ่มชนนั้นๆ ด้วย เพราะลักษณะการประกอบอาชีพหลักจะสะท้อนวัฒนธรรมทุกๆ ด้านของสังคมนั้น

การจะเข้าใจวัฒนธรรมของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดนั้นก็ศึกษาได้จากลักษณะการประกอบอาชีพหลักของชนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นๆ จากหลักฐานโบราณคดีพบว่าคนไทยปลูกข้าวมาไม่น้อยกว่า ๕๕๐๐ ปีมาแล้ว^๑ การที่คนไทยและคนส่วนใหญ่ของทวีปเอเชียได้บริโภคข้าวเป็นอาหารหลักและมีชีวิตผูกพันกับข้าวอย่างใกล้ชิดทั้งการเพาะปลูกและการดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การบริโภค ทำให้ข้าวเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมและเป็นพื้นฐานรองรับวิวัฒนาการต่างๆ มาสู่ปัจจุบัน ในสังคมไทยกระบวนการทำนา การเกี่ยวข้าว ได้เกิดความเชื่อ ค่านิยม พิธีกรรมต่างๆ เพื่อบวงสรวง บูชา อ้อนวอนเทพเจ้าเกี่ยวกับ

^๑ ผศ.ดร. อรอนงค์ นัยวิกุล, ข้าว “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๓.

พืชพรรณธัญญาหารและดิน น้ำ ลม ไฟ ตลอดถึงธรรมชาติอื่นๆ อันเป็นหลักปฏิบัติที่เชื่อว่าจะก่อให้เกิดอาหารอุดมสมบูรณ์ เกิดสวัสดิมงคลและความมั่นคงปลอดภัยแก่ชีวิต ทรัพย์สินและสิ่งที่เกี่ยวข้อง สำหรับคนไทยวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับข้าวมาแต่โบราณ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าข้าวเป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเลือดเนื้อของคนไทยมาแต่โบราณ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นฐานดังกล่าว จึงมีความสำคัญยิ่งต่อคนไทย เนื่องจาก พิธีกรรมเหล่านี้เกี่ยวข้องกับข้าว และการทำนาถือเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทยหรือวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมข้าวที่สังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักให้เกิดความมั่นคงในการดำเนินชีวิต โดยมีแนวทาง มีวัตถุประสงค์เพื่อความอุดมสมบูรณ์พืชพรรณธัญญาหาร และเพื่อความเป็นสิริมงคลตลอดถึงความอยู่เย็นเป็นสุขของคนและสิ่งที่เกี่ยวข้อง

ในสังคมไทยมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูกมากมายหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นช่วงก่อนปลูก ช่วงปลูกหรือช่วงหลังปลูก อย่างเช่นในช่วงการเพาะปลูก มีพิธีสืบชะตาเมือง พิธีแห่นางแมว พิธีบุญบังไฟ พิธีโยนครกโยนสาก พิธีแห่ข้าวพันก้อน การบำนางธรณี พิธีเซ่นไหว้วิญญาณบรรพบุรุษ พิธีขอฝนหรือพระราชพิธีพืชมงคล พิธีบูชาเถน พิธีเซ่นบูชาหลักบ้านหลักเมือง ยังมีพิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก บวงสรวง บนบาน บอกกล่าว ฝากฝัง สิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการเพาะปลูกต่อเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอให้การเพาะปลูกข้าวในปีนั้นๆ ดำเนินผ่านไปด้วยดีไม่ว่าจะเป็นคน ข้าว สัตว์ ต่างก็ประสบแต่ความ สวัสดิ์มีชัย ปราศจากอันตรายต่างๆ เช่น พิธีแรกไถนา พิธีแรกดำนา พิธีปักข้าวตาแฮก พิธีแรกหว่านข้าว พิธีเชิญแม่โพสพใส่ข้าวปลูก พิธีบูชาแม่ธรณี เป็นต้น

ส่วนในสมัยพุทธกาลก็มีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเหมือนกัน เช่น คราวเมื่อพระอัญญาโกณฑัญญะ^๒ ได้เกิดเป็นกุมภี ผู้เป็นชวานา ชื่อว่ามหากาล ได้นำข้าวสาละมาหุงถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสิ โดยได้ทำพิธีกรรมถวายทาน ๙ ครั้ง ในเวลาเช้าแม่ก็ได้ถวายส่วนเลิศของข้าวแม่ และในเวลาข้าวขึ้นฉาง ก็ถวายส่วนเลิศในข้าวขึ้นฉาง เป็นต้น ด้วยผลบุญนั้นเขาจึงจากอภัพนั้นแล้วบังเกิดในเทวโลกและท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษยโลกเสวยสมบัติตลอด ๔๑ กัป ในชาติสุดท้ายชวานาที่ชื่อว่า มหากาล เกิดเป็นพระอัญญาโกณฑัญญะได้รับยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้รัตัญญะ แปลว่า ผู้รู้ราตรี หมายความว่า รู้ธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนก่อนใครทั้งหมด ด้วยอานิสสแห่งการถวายทาน ๙ ครั้ง ในสมัยที่ตนเป็นชวานานั้นเอง

เมื่อทัศนคติที่ปรากฏในพิธีกรรม มีแบบแผนในการเห็นด้วย หรือยอมรับรูปแบบความดีงามที่ประกอบด้วยจริยธรรม เช่น มีความกตัญญูกตเวที มีความไม่ประมาท มีความเคารพในธรรมชาติแวดล้อม เห็นว่าธรรมชาติต่างๆ ทั้งดิน น้ำ ลม ไฟ พืชพันธุ์ธัญญาหารล้วนเป็นสิ่งที่มิเทพเจ้าประจำอยู่ เป็นสิ่งที่มีจิตใจมีเจ้าของมีบุญคุณแก่กัน สุดท้ายพิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นเครื่องผูกใจ การให้มีความเชื่อ มีค่านิยม

^๒ อภ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘/๒๕.

มีบุคลิกภาพ มีทัศนคติตามสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรมนั้นๆ การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและ การทำนาเป็นปฏิบัติการประการหนึ่ง ที่สอนมนุษย์ให้อยู่ร่วมกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ รวมถึงธรรมชาติต่างๆ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันสอนให้มนุษย์เคารพยกย่องในสิ่งเหล่านี้ นำสิ่งเหล่านี้มาใช้ประโยชน์ ในการดำรงชีพ ป้องกันรักษา บำบัดอันตรายต่างๆ เพื่อเกื้อกูลให้เกิดสภาวะเหมาะสมทางนิเวศวิทยา ไม่มี ใครรู้ว่าอนาคตพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาจะเป็นไปอย่างไรแต่ละสถานที่ แต่ละขั้นตอน อนาคต ของพิธีกรรมเหล่านี้จึงไม่มีทางเลือกอื่นใด นอกจากจะเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของวิวัฒนาการ หรือแตกสลาย ไปตามกฎแห่งอนิจจังในกาลต่อไป

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาเรื่องวัฒนธรรมข้าวกับวิถีชีวิตของชาวพุทธ ในสังคมไทย ในเรื่องของพิธีกรรมต่างๆ ตามหลักพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาของไทย เพื่อให้ทราบถึง วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อันจะเป็นข้อมูลนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์ที่เป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมข้าวในทางพระพุทธศาสนาและสังคมไทย
๒. เพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข้าว : กระบวนการผลิตและการบริโภค ตามวิถีพุทธเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยจะรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary source) จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary) จากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตำรา บทความ งานแปล และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีลำดับขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑. ขั้นสำรวจและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๑ ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๖ เล่ม ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้ โดยแยกเป็น ๒ หมวด ดังนี้

- ๑.๑.๑ พระวินัยปิฎก ๓ เล่ม คือ

- ๑) วินัยปิฎก มหาอังค์
- ๒) วินัยปิฎก มหาวรรค
- ๓) วินัยปิฎก จุฬวรรค

๑.๑.๒ พระสูตรตันตปิฎก ๑๒ เล่ม คือ

- ๑) สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสันธวรรค
- ๒) สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค
- ๓) สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
- ๔) สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
- ๕) สูตรตันตปิฎก สังคยตตนิกาย สคาวรรค
- ๖) สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย มหาวารวรรค
- ๗) สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต
- ๘) สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต
- ๙) สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท
- ๑๐) สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
- ๑๑) สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ
- ๑๒) สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุปทาน

๑.๒ ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ เอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร เว็บไซต์ในอินเทอร์เน็ต

๒. ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลภาคสนามพื้นที่ศึกษาที่กำหนดด้วยวิธีการสัมภาษณ์ โดยใช้วิธีการบันทึกลงในเครื่องบันทึกเสียงและจดบันทึกตามความเหมาะสม มีการเก็บภาพประกอบ เครื่องมืออุปกรณ์ที่ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่

- ๑) กล้องบันทึกภาพนิ่ง
 - ๒) เทปบันทึกเสียงสนทนา
 - ๓) แบบสัมภาษณ์
๓. ขั้นตอนการจัดการวิเคราะห์ข้อมูล

๑. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิต่างๆ ที่เกี่ยวกับข่าวมาประมวลสังเคราะห์ให้ได้สาระสำคัญตามวัตถุประสงค์

๒. นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การจดบันทึกและการบันทึกเสียงถอดความแล้ววิเคราะห์เพื่อประมวลให้ได้สาระสำคัญที่สอดคล้องตามวัตถุประสงค์

๓. นำบทวิเคราะห์ทั้งหมดมาตรวจสอบความสมบูรณ์และเรียบเรียงประเด็นต่างๆ ที่เสนอไว้ในสารบัญ

๔. เรียบเรียงและจัดลำดับข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการจัดการข้าวตามหลักพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาไทยที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูล

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมข้าว : กระบวนการผลิตและการบริโภคตามวิถีพุทธตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้คือ (๑) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมข้าวในทางพระพุทธศาสนาและสังคมไทย (๒) เพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๑. ข้าวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ข้าวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหมายถึงพืชที่เป็นมูลเหตุแห่งโภชนะมี ๒ ชนิด ได้แก่ บุพพณชาติ และอปรรณชาติ บุพพณชาติ คือ พืชที่กำเนิดเป็นข้าวทุกชนิด ได้แก่ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือยและหญ้ากับแก้ว ส่วนอปรรณชาติ คือ พืชผักที่บริโภคที่หลัง ได้แก่ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส งาม พิธีกรรมข้าวมีมาก่อนพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น ซึ่งประเด็นนี้ผู้วิจัยขอเสนอโดยแยกแบ่งออกเป็น ๓ ประเด็นคือ ประชากรชาวอินเดียโบราณชนชาติอริยกะ แห่งศากยวงศ์ มีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง พระนามว่าพระเจ้าสุทโธทนะ ชาวเมืองส่วนมากดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักและยังมีการเกษตรอื่นๆ ส่วนใหญ่เป็นการผลิตไว้เพื่อบริโภค^๓ ฉะนั้น พระมหากษัตริย์จึงนิยมทำพิธีอุปสมบท หรือพิธีแรกนาขวัญ ซึ่งถ้ามองจากพุทธประวัติเป็นประเด็นแรก ส่วนประเด็นที่สอง ถ้าหากเราพิจารณาจากพระนามของกษัตริย์ศากยะ พบว่ามีคำที่แปลว่า ข้าวปรากฏอยู่คือคำว่า “โธทนะ” ต่อท้ายพระนามของกษัตริย์ศากยะทุกพระองค์ เช่น สุทโธทนะ สุกโกทนะ โธโตทนะ อมิตทนะและหมีโตทนะ ส่วนประเด็นที่สามถ้ามองในแง่อักษรศาสตร์ คำว่า “กษัตริย์” มาจากคำว่า “เกษตร” แปลว่า ที่ดินที่นา ฉะนั้น กษัตริย์จึงหมายความว่าผู้ครองเขต ถือว่าเป็นที่นานั้นเอง ข้าวมีความสำคัญต่อการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า ตลอดเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา โดยพระองค์ทรงกตพระทนต์ด้วยพระทนต์ ทรงกลั่นลมหายใจและทรงอดอาหาร พระองค์พบว่ากระทำการอย่างนี้ทำให้พระองค์มีพระวรกายซูบผอม พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าสิ่งที่ทำไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารหยาบคือ ข้าวและขนมกุ่มมาสาทำให้พระองค์มีพลังกำลังที่จะบำเพ็ญเพียรต่อไปหลังจากนั้นนางสุชาดาได้นำข้าวมธุปายาสมาถวาย ทรงเสวยข้าวมธุปายาสแล้วพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญเพียรจนบรรลุโพธิญาณในที่สุด พระองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขจนถึงสัปดาห์ที่ ๗ มีพ่อค้าสองพี่น้องได้นำข้าวตูมถวาย ข้าวตูมก่อนมาถวาย ซึ่งเป็นพระกระยาการมื้อแรกหลังการตรัสรู้ เมื่อพิจารณาประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า

^๓ พลวัฒน์ ชุมสุข “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธว่าด้วยการผลิตและการบริโภค”, วารสารสังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๕๓) : ๖๑.

หลังจากที่พระองค์กลับมาเสวยพระกระยาหารหยาบทำให้พระองค์บำเพ็ญเพียรจนบรรลุนิพพานและถือว่า ข้าวมธุปายาสเป็นอาหารมื้อสุดท้ายของการตรัสรู้ ส่วนข้าวตุงข้าวตูก้อนถือได้ว่าเป็นอาหารมื้อแรกของ พระพุทธองค์ก็ได้

๒. ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับข้าวในสังคมไทย

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ความรู้พื้นฐานเรื่องข้าวนั้นมีแหล่งกำเนิดอยู่ ๒ แห่ง คือ กำเนิดในทวีปเอเชีย และแอฟริกา ส่วนข้าวที่มีอยู่ทั่วโลกแบ่งออกเป็น ๓ พวก คือ ชนิดที่ปลูกกันทั่วไป ปลูกเฉพาะในแอฟริกา และข้าวป่าที่เกิดขึ้นทั่วไป ส่วนตำนานข้าวของอีสานเชื่อว่าข้าวเกิดมาจากสวรรค์เป็นเทพธิดา ชาวน่านับถือ นางเทพธิดาว่าเป็นนางโพสพ และข้าวเกิดมาจากภูเขาที่อุทยานพญานาคในชมพูทวีป เมล็ดข้าวโตเท่า ผลมะพร้าวหึ่งหมายไปพบเมล็ดข้าวที่อุทยานจึงได้ใช้ไม้คานทุบเมล็ดข้าวให้แตกกระจาย ปลิวไปตกบน ภูเขาเป็นข้าวไร่ ปลิวไปตกในน้ำเกิดเป็นข้าวนาดำ ถึงแม้ตำนานข้าวจะมีประวัติความเป็นมาหลายตำนาน ก็ตาม แต่เนื้อหาโดยสรุปนั้น เป็นการอธิบายถึงที่มาของแม่โพสพ ซึ่งเป็นเทพธิดาผู้ทอสร้างกายเลี้ยงคน ทั่วโลกให้อยู่รอด ผู้คนทั้งหลายจึงให้ความเคารพเทิดทูนพระคุณของข้าว จึงก่อให้เกิดพิธีบูชาแม่โพสพ เกิดแนวทางและวิธีคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการรักษาข้าว บริโภคข้าว ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๓. พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวพุทธ

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวพุทธ มีลักษณะผสมผสานระหว่างความเชื่อ ดั้งเดิมกับความเชื่อทางศาสนา ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักเพราะได้รับวัฒนธรรม ที่สืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษ รูปแบบการทำนาของชาวบ้านส่วนใหญ่ทำนาปีเป็นส่วนมาก ชาวนามีวิถี ชีวิตผูกพันอยู่กับการทำนา และยังได้รับการปลูกฝังสิ่งต่างๆ เกี่ยวกับการทำนามาจากบรรพบุรุษ ไม่ว่าจะเป็น การปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ชาวนาเชื่อว่าเมื่อทำพิธีกรรมนี้แล้วจะประสบผลสำเร็จในการทำนา แต่ละปี ส่วนการประกอบพิธีกรรมก็ยังทำกันอยู่ในปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามามีส่วน ในการประกอบอาชีพทำนาก็ตาม ความเชื่อที่ชาวนานับถือเป็นความเชื่อแบบผสมผสานระหว่างพระพุทธ- ศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยสามารถแยกออกได้เป็น ๒ ประเด็น คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนาเป็นประเด็นที่หนึ่ง ส่วนประเด็นที่สองคือพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในรูปแบบการทำนาของ ชาวพุทธ จากการศึกษาพบว่าพิธีกรรมข้าวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่ยังยึดถือปฏิบัติกันมา ตามประเพณีประจำแต่ละเดือนเรียกว่า ฮีตสิบสอง ซึ่งถือว่าเป็นประเพณีของการทำบุญของชาวอีสานเลย ก็ว่าได้ การศึกษาครั้งนี้ประเพณีที่มีข้าวมาเกี่ยวข้อง ได้แก่ ประเพณีบุญประเพณีข้าวเปลือก ประเพณี ข้าวจี ประเพณีบุญข้าวประดับดินและประเพณีบุญข้าวสากซึ่งประเพณีเหล่านี้ชาวนานับถือปฏิบัติกันอยู่ ในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าแต่ละหมู่บ้านจะมีพิธีกรรมปฏิบัติแตกต่างกันออกไปแต่มีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน คือ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองครอบครัวและเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในรูปแบบการทำนาของชาวพุทธพบว่า ชาวนายังให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติ

พิธีกรรมตามความเชื่อของแต่ละหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อในรูปแบบของการทำนา ชาวนาเชื่อว่าหากปฏิบัติพิธีกรรมนั้นแล้วจะส่งผลให้การทำนาได้รับผลดี ฝนตกต้องตามฤดูกาลข้าวกล้าในท้องนาอุดมสมบูรณ์พิธีกรรมของการทำนาส่วนมากได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ พิธีกรรมที่ยังปฏิบัติกันอยู่บ้างในปัจจุบัน ได้แก่ พิธีขอฝน พิธีแรกไถนา พิธีแรกดำนา พิธีแรกเกี่ยวข้าว ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าชาวนายังให้ความสำคัญกับพิธีกรรมเหล่านี้เป็นอย่างมาก ซึ่งถือเป็นการบอกกล่าวเจ้าที่ การบูชาแม่โพสพเพื่อต้องการให้ข้าวได้ผลผลิตที่ดี โดยเฉพาะพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นรัฐพิธีที่กษัตริย์เป็นผู้ประกอบพิธี จนถึงปัจจุบันนี้หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนในการดูแลด้านการเกษตร เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และหน่วยงานรัฐบาลอื่นๆ ก็ยังอนุรักษ์พิธีนี้มาจนทุกวันนี้ ถือเป็นการพระราชพิธีประจำปีที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติเพื่อให้เกิดสิริมงคลเกิดขวัญกำลังใจแก่ชาวนาในการทำนาทุกปีนั่นเอง

๔. การจัดการวัฒนธรรมข้าวของชุมชนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม

ท่ามกลางความวุ่นวายเร่งรีบและสับสนของผู้คนบนโลกนี้ ต่างคนต่างมุ่งทำมาหากิน ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ต่อการมีชีวิตอยู่ ดังนั้น การเลือกซื้ออาหารอย่างปลอดภัยไร้สารพิษสารเคมีตกค้าง ก็จะมีในรูปแบบของการทำเกษตรอินทรีย์ เมืองครุภาครัฐอย่างเช่นมูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์จะช่วยเหลือชาวนาช่วยอนุรักษ์อาชีพชาวนาให้คงอยู่คู่กับประเทศไทยตลอดไป มีกรมการข้าวช่วยดูแลเรื่องการเพาะปลูกเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพให้กับชาวนา นอกจากนั้นในทางชุมชนก็มีการจัดตั้งหน่วยงานขึ้น เพื่อให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เช่น มีธนาคารข้าวช่วยเหลือในการให้กู้ยืมเมล็ดข้าวพันธุ์ที่มีคุณภาพ จัดหาอุปกรณ์หาปุ๋ยให้กับชาวนา มีโรงเรียนชาวนาช่วยเหลืออบรมการทำนาให้กับชาวนาได้ทำอย่างถูกวิธีถูกต้องหลักอนามัย ปลอดภัยไร้สารพิษ เมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็สามารถส่งโรงสีชุมชนเพื่อทำการสีข้าวเป็นข้าวสารเก็บไว้บริโภค และสุดท้ายยังมีการสอนทำข้าวเกษตรอินทรีย์ หลักหนการใช้สารพิษต่างๆ ทำให้ชาวนามีสุขภาพดีขึ้น และนอกจากนี้ยังมีโครงการเพื่อสืบทอดทายาทของเกษตรกรให้รับอาชีพต่อจากบิดามารดาโดยจัดตั้งเป็นโครงการมีการอบรมให้ความรู้ต่างๆ ในการทำนา ซึ่งจะทำให้อาชีพนี้คงอยู่คู่ประเทศไทยตราบนานเท่านาน

ข้อเสนอแนะ

ชุมชนนิพนธ์เล่มนี้มีผลสรุปการศึกษาให้รู้เรื่องข้าวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและความรู้เกี่ยวกับข้าวรวมไปถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๑) พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เป็นพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวแต่ละครั้ง สร้างความสามัคคี ความรัก ความเข้าใจในครอบครัวหรือแม้แต่ชุมชนก็ตามย่อมเกิดความสามัคคี ฉะนั้น จึงถือได้ว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับข้าวเกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของชาวนาเอง เราควรตระหนักให้เห็นถึงความสำคัญควรส่งเสริมสืบสานต่อให้สิ่งเหล่านี้คงอยู่สืบไป

๒) ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูพิธีกรรมเกี่ยวกับพิธีกรรมข้าว ควรมีบุคคลผู้มีความรู้ด้านการประกอบพิธีกรรมคอยอบรมส่งเสริมให้บุคคลรุ่นหลังรู้ถึงคุณค่าความสำคัญของการประกอบพิธีกรรมเพื่อให้เกิดการส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมในท้องถิ่นสืบไป

๓) องค์การภาครัฐที่ทำหน้าที่อนุรักษ์อาชีพชาวนา ควรที่จะมีการอนุรักษ์พิธีกรรมต่างๆ ในการทำนาเอาไว้ด้วย เพื่อให้อยู่คู่กับอาชีพชาวนา และเป็นเครื่องแสดงถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษให้สืบทอดมาถึงรุ่นลูกหลานให้คงอยู่ตลอดไป

บรรณานุกรม

ขวัญใจ โกเมศ. **ข้าวในศิลปะและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิข้าวไทย, ๒๕๔๔.

งามพิศ สัตย์สงวน “ความเชื่อ ประเพณี และคติชาวบ้านเกี่ยวกับข้าว” ใน **ข้าวกับวิถีชีวิตไทย**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๖

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๓๓.

ประพาส วีระแพทย์. **ความรู้เรื่องข้าว**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

ปราณี วงษ์เทศ “ข้าวกับพิธีกรรม” ใน **ข้าวกับวิถีชีวิตไทย** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,

๒๕๓๐.

พลวัฒน์ ชุมสุข. “เศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธว่าด้วยการผลิตและการบริโภค”. **วารสารสังคมศาสตร์**, ๒๕๕๗.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, กรุงเทพฯ-

มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

อรอนงค์ นัยวิกุล. “ข้าว : วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี”. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์, ๒๕๒๕.

สัมภาษณ์

นายอนันต์ สุวรรณรัตน์ อธิบดีกรมการข้าว วันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๖๐.